

dr hab. Agnieszka Latocha-Wites, prof. UW r.
Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego
Uniwersytet Wrocławski

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Daniela Syrka
Świadomość krajobrazu wśród turystów eksplorujących Tatry Polskie

WPROWADZENIE

Rozprawa doktorska mgr. Daniela Syrka pt. „Świadomość krajobrazu wśród turystów eksplorujących Tatry Polskie” ma postać jednoautorskiego opracowania monograficznego. Podstawę prawną recenzji stanowi Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2018 poz. 1668 z późn. zm.). Została ona przygotowana na podstawie uchwały nr 08/2023 Rady Naukowej Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Wydziału Nauk Przyrodniczych Uniwersytetu Śląskiego z dnia 17.10.2023 r.

STRUKTURA ROZPRAWY

Rozprawa stanowi obszerne opracowanie, liczące łącznie 354 strony, w tym 9 rozdziałów z treściami merytorycznymi (290 stron) oraz wykazy: 24 tabel, 94 rycin, 48 fotografii, ponadto spis bibliografii i źródeł internetowych, załączniki zawierające formularze ankiet oraz streszczenie w języku angielskim. Istotną część rozprawy (około połowy zasadniczego tekstu) stanowią kwestie teoretyczne, którym poświęcone zostały rozdziały 1–4. Kolejne dwa rozdziały prezentują wyniki badań empirycznych. W dalszych rozdziałach Doktorant przeprowadził dyskusję uzyskanych wyników oraz przedstawił rekomendacje dotyczące nowego sposobu udostępniania Tatrzańskiego Parku Narodowego, a także wnioski końcowe. Struktura rozprawy w większości ma logiczny, przyczynowo-skutkowy układ, przedstawiony obrazowo na ryc. 1.1. Cenne są nawiązania Autora do wcześniejszych wyników oraz postawionych pytań badawczych, co pozwoliło na wskazanie powiązań pomiędzy poszczególnymi etapami pracy. Takie podejście nie objęło jednak całości rozprawy. W niektórych miejscach odnosi się wrażenie, że poruszanych wątków jest za dużo, a sąsiadujące ze sobą zdania nie łączą się tematycznie, bo dotyczą już kolejnych, odmiennych kwestii. Doceniam ogrom pracy wykonanej przez Autora w ramach studium literatury, jednak rozprawie przydałaby się większa zwięzłość, bo w nadmiarze różnokierunkowych treści, myśl przewodnia staje się momentami mało czytelna. Praca zawiera również dużo powtórzeń tych samych zagadnień w różnych rozdziałach. Jest to szczególnie widoczne w zestawieniu rozdziałów 7 i 8, czyli dyskusji wyników i rekomendacji dotyczących nowego sposobu udostępniania Tatrzańskiego Parku Narodowego oraz w rozdziałach 1.4 (Obszar badań) i 2 (Środowisko fizycznogeograficzne obszaru badań w ujęciu holistycznej koncepcji krajobrazu).

W tekście rozprawy w rozdziałach 5 i 6, które prezentują wyniki dwóch różnych badań ankietowych, brakuje odwołania do konkretnych załączników/formularzy ankiet, co pozwoliłoby na większą przejrzystość analizy. Ponadto w rozdziale metodycznym badanie opisane jako drugi sondaż, w pracy jest przedstawione jako pierwsze. W połączeniu z brakiem

numeracji załączników z ankietami powoduje to niejasność wyводу. Także w rozdz. 6 poszczególne składniki świadomości krajobrazu zostały przedstawione w innej kolejności niż układ pytań w ankiecie, co utrudnia śledzenie wyników w porównaniu z załącznikiem ankiety. Nie wszystkie części rozprawy mają przypisaną numerację – nie są tym samym osadzone w hierarchii podziału treści, co w trakcie lektury tak obszernego materiału momentami utrudnia przyporządkowanie danego fragmentu tekstu do nadrzędnego tematu. Metodyka badań empirycznych została przedstawiona dopiero na s. 154, w rozdz. 4. Powinna być w rozdziale 1.3, gdzie zaprezentowano wszystkie metody badań, tym bardziej, że część informacji się powtarza.

UWAGI MERYTORYCZNE

Główny wątek rozprawy stanowi relacja pomiędzy turystyką a krajobrazem. Autor podszedł do tematu szeroko – bardzo dobrze osadził swoje badania nad świadomością krajobrazu wśród turystów w kontekście zarządzania ruchem turystycznym oraz globalnych problemów turystyki, m.in. *overtourismu*, jednocześnie testując możliwość ich zastosowania w rozwoju turystyki zrównoważonej. Wątek ten Doktorant poprawnie wskazuje jako lukę badawczą, którą rozprawa ma na celu wypełnić – tym samym włączył się w dyskusję naukową nad możliwością zwiększenia czynnika społecznego (rozumianego jako świadomość krajobrazu) w zaproponowanie nowego, bardziej zrównoważonego sposobu udostępniania Tatrzańskiego Parku Narodowego. Przedstawione ujęcie ma charakter kompleksowy, multisensoryczny, nawiązujący do holistycznej koncepcji krajobrazu, co jest interesującym i nowatorskim podejściem. Wysoko oceniam interdyscyplinarne ujęcie tematu i przedstawienie własnych badań Doktoranta w szerokim kontekście teoretycznym z takich zakresów jak: nauka o krajobrazie, geografia społeczna, geografia turystyki, psychologia behawioralna i ochrona środowiska. W pracy istotny jest wątek humanistyczny i badania jakościowe, w tym trudne do zbadania pojęcia, takie jak „odczuwanie” krajobrazu, poczucie „genius loci” – Autor znajduje jednak właściwe sposoby i odpowiednio konstruuje pytania w ankiecie, aby pośrednio wnioskować również na temat tych subiektywnych i trudno mierzalnych składników świadomości krajobrazu.

Na szczególne docenienie w pracy należy bardzo obszerny przegląd literatury, zawierający 565 pozycji bibliograficznych, w tym 197 w językach innych niż polski (z tego 174 w języku angielskim). Jednocześnie jednak w niektórych miejscach rozprawy można odnieść wrażenie, że poruszanych wątków jest za dużo i że zabrakło odpowiedniej selekcji informacji. Ponadto nadmierne rozbudowanie wątków teoretycznych sprawia, że nie do wszystkich zagadnień Autor był w stanie odnieść się następnie w dyskusji, np. zabrakło istotnego, moim zdaniem, nawiązania wyników do wymienionych wcześniej siedmiu płaszczyzn zrównoważonego rozwoju (s. 108). Pojawia się sporo ogólników, np. stwierdzenie o negatywnych konsekwencjach działań człowieka, ale już bez podania konkretów, jakie to faktycznie efekty. Ponadto niektóre opisy (głównie w rozdz. 2 w odniesieniu do procesowego ujęcia krajobrazu), są bardzo szczegółowe, prezentując jednocześnie powszechnie znane prawidłowości (np. definicje krasowienia, wpływów gruzowych, lawin, procesów glebotwórczych itp.). Czy te detaliczne i powtarzające się opisy są potrzebne do realizacji celów pracy i mają przełożenie na wyniki badań?

Główny problem badawczy rozprawy to określenie stanu świadomości krajobrazu turystów eksplorujących Tatry Polskie oraz jej znaczenia w ustalaniu rekomendacji dotyczących udostępnienia TPN. Doktorant postawił 6 pytań badawczych, określonych jako pomocnicze i dodatkowe, choć po lekturze całości należy uznać je za główne pytania badawcze. Dotyczą one poziomu świadomości krajobrazu turystów w Tatrach Polskich, jej związku z trudnością szlaków oraz możliwości zastosowania świadomości krajobrazu w celach typologicznych turystów oraz ochronnych parku narodowego. Najbardziej ogólny, wręcz filozoficzny charakter ma pytanie pierwsze – czym jest świadomość krajobrazu? Mimo tak szerokiego postawienia pytania, w moim przekonaniu Doktorant bardzo dobrze poradził sobie ze zdefiniowaniem i przeanalizowaniem tego wielowątkowego zagadnienia.

Brakuje natomiast jasno zdefiniowanego celu pracy, gdyż został on sformułowany nie wprost (s. 7), a od opracowań naukowych oczekuje się większej precyzji formułowania kluczowych kwestii. Z kolei cele cząstkowe podzielone zostały na merytoryczne i aplikacyjne, przy czym te pierwsze skupiają się na kwestiach typologii turystów w oparciu o świadomość krajobrazu. Zabrakło w nich odniesienia do drugiej, równie ważnej części badań empirycznych, a mianowicie rozpoznania poziomu składowych świadomości krajobrazu turystów. Cel aplikacyjny rozprawy został sformułowany poprawnie i jest nim opracowanie rekomendacji w zakresie udostępniania turystycznego TPN. Doktorant sformułował również 4 hipotezy badawcze, przy czym one również koncentrują się na typologii turystów pod względem świadomości krajobrazu, mimo że praca porusza znacznie więcej wątków.

W odniesieniu do metodyki, badania objęły zarówno metody kameralne, jak i terenowe, w tym społeczne (sondażowe). Metodykę należy uznać za poprawnie dobraną do realizacji założonych celów pracy. W efekcie został zebrany bardzo obszerny materiał, w tym dużo danych ilościowych, wśród których Doktorant wskazuje na potencjalne związki i zależności, co jest ważną częścią pracy. Zastrzeżenie budzi jednak brak przeprowadzenia analiz statystycznych korelacji poszczególnych zależności oraz ich poziomu istotności. W analizach Autor najczęściej odwołuje się do wartości skrajnych lub średniej, zabrakło natomiast uwzględnienia m.in. mediany, która w moim przekonaniu również byłaby cenna pod względem interpretacyjnym.

Metodyka badań i źródła danych w dedykowanym im rozdziale 1.3 zostały opisane w sposób mało precyzyjny – przydałoby się więcej informacji, np. na czym konkretnie polegały (i jakie materiały źródłowe obejmowały) analizy kartograficzne, statystyczne czy baz danych, pomiary, a w szczególności „długotrwała i krytyczna obserwacja ruchu turystycznego na obszarze Tatr”, do której Autor często odwołuje się, ale nigdzie nie zostało wyjaśnione, na czym ona konkretnie polegała.

Ważnym osiągnięciem w pracy jest zaproponowanie autorskiej definicji świadomości krajobrazu oraz typologii turystów według kryterium tej świadomości. Świadczą one o bardzo dobrej znajomości literatury przedmiotu i podstaw teoretycznych rozpatrywanych zagadnień, a jednocześnie o umiejętności Doktoranta do ich krytycznej analizy i samodzielnego proponowania nowych rozwiązań. Równie istotny jest aplikacyjny charakter uzyskanych wyników, które mogą przyczynić się do rozwoju bardziej zrównoważonej i świadomej turystyki na terenach cennych przyrodniczo i krajobrazowo, z pewnością nie tylko na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego. Wartościowe jest również wskazanie w rozprawie dalszych kierunków badań, choć wątki te zostały niepotrzebnie powtórzone aż w trzech miejscach

(rozdz. 7.1, rozdz. 8, rozdz. 9.2). W rozdz. 9 Autor odpowiednio formułuje wnioski w nawiązaniu do postawionych na początku pracy pytań i hipotez badawczych, co jest prawidłowym postępowaniem w rozprawie naukowej.

Cenną częścią pracy jest dyskusja uzyskanych wyników przeprowadzona w szerokim kontekście literatury i dotychczasowych rozwiązań wdrożeniowych (rozdz. 7). Nie jest jednak dla mnie jasne, dlaczego zarówno dyskusja, jak i rekomendacje koncentrują się wyłącznie na elementach składowych świadomości krajobrazu turystów i wielozmysłowej percepcji krajobrazu, natomiast nie pojawiają się w nich nawiązania do przeprowadzonej typologii turystów pod względem poziomu ich świadomości krajobrazu oraz zróżnicowania czasowo-przestrzennego, skoro zagadnienia te stanowiły istotną (również objętościowo) część rozprawy.

Zastrzeżenia budzą ponadto liczne niekonsekwencje lub nieprecyzyjności terminologiczne, w tym w wydzieleniu różnych grup kategorii. Przykładowo, w tab. 2.1. jako odrębne kategorie źródeł bodźców wydzielono m.in. panoramy, krajobrazy, wodospady i potoki. Wymieszane są tu pojęcia ogólne i szczegółowe, bo wodospad/potok, podobnie jak panorama są elementami krajobrazu. Niejasne jest, w jakim sensie źródłem bodźców związanych z folklorem i tradycją jest „góralskie społeczeństwo” – to twierdzenie będzie prawdziwe tylko w przypadku, jeśli to społeczeństwo będzie np. ubrane w tradycyjny strój ludowy. Czy poprawne jest zaklasyfikowanie wiatru jako permanentnego bodźca dźwiękowego? (tab. 2.2) Przecież nie zawsze występuje. Mam również wątpliwość co do zaliczenia muzyki w klubie do infrastruktury turystycznej. Podobnie, w tab. 2.3., smog nie jest częścią infrastruktury turystycznej, a określenie „festiwal” przy bodźcach zapachowych wymagałoby doprecyzowania, bo nie każdy festiwal będzie generował ten typ bodźców. Podobnie przy bodźcach smakowych, wymienione są oddzielnie: góralskie sery, zentyca oraz góralska kuchnia – dwa pierwsze pojęcia zawierają się w tym ostatnim (tab. 2.4). Z kolei w przypadku bodźców dotykowych (tab. 2.5) bardziej odpowiednie byłoby określenie „wiatr” niż „górskie powietrze”. Niejasne są również zawarte w tabeli kategorie: obiekty zabytkowe i obiekty sakralne. Czy wszystkie obiekty z tych kategorii będą dostarczały bodźców dotykowych? Z kolei przy wystawach muzealnych należałoby doprecyzować, że chodzi o muzea narracyjne. Podobny brak konsekwencji terminologicznej w podziale na kategorie występuje na ryc. 6.4 (oraz w odpowiadającym jej pytaniu w ankiecie), gdzie wydzielone pojęcia zawierają się w sobie, np. drzewo/fauna i flora; góralskie przysmaki/kultura góraliska. Podobnie w pytaniu o inne obszary górskie, gdzie wyjeżdżają respondenci (odrębne odpowiedzi, np. Góry Izerskie, Stołowe, Karkonosze, Sudety).

W odniesieniu do terminologii, brak również zdefiniowania, co to jest krajobraz autentyczny, do którego Autor często się odnosi i który został także zawarty w ankietach – czy mamy pewność, jak rozumieli go respondenci? Ponadto, czy respondenci faktycznie są świadomi różnic pomiędzy pojęciami „krajobraz”, „środowisko” i „przyroda”? Zwłaszcza, że w niektórych miejscach pracy są one stosowane jako synonimy, a w innych – jako odrębne pojęcia. Z kolei, pisząc o Morskim Oku, Autor określa je jako jeden z najistotniejszych produktów turystycznych całych Tatr i jednocześnie ważny walor turystyczny (s. 67). Pojęcia te jednak nie zostały zdefiniowane w pracy, nie są również ze sobą tożsame, jak wynikałoby to z powyższego opisu. Brak precyzyjności terminologicznej występuje także w analizie czasowego zróżnicowania typów turystów w Tatrach: warunki atmosferyczne/pogoda są traktowane jako tożsame z porami roku, co stanowi niepoprawny skrót myślowy; tym bardziej,

że pogoda może być niebezpieczna również latem (gwałtowne burze i nawalne opady), a nie tylko w zimie.

KWESTIE SZCZEGÓŁOWE

- W rozdziale 2 (Obszar badań) mało jest odniesień do historii gospodarczej i dziedzictwa materialnego – górnictwa, hutnictwa, które również stanowią ważny element krajobrazu kulturowego Tatr i element tożsamości regionalnej.
- W prezentacji badań percepcji krajobrazu zastosowano ujęcie chronologiczne – lepsze w odbiorze byłoby jednak ujęcie tematyczne/ pogrupowanie w poszczególne wątki badawcze – uniknąć można wtedy powtórzeń tych samych lub podobnych treści.
- Cieki wodne – błąd terminologiczny, po prostu cieki.
- Przy opisie rzeźby Tatr Autor opisuje ich ograniczenie „nisko położonymi kotlinami”, nie stosuje jednak pojęć „tektonika” czy „zapadliska”.
- Brak precyzji niektórych wypowiedzi, np. Autor pisze o trzech punktach pomiarowych w Tatrach Wysokich, a jako jeden z nich wymienia niebieski szlak na Zawrat oraz grań Orlej Perci – to jest forma liniowa, a nie punkt.
- Z przedstawionego opisu rzeźby Tatr wynika, że kotły polodowcowe i cyrki lodowcowe to odmienne formy, co nie jest prawdą; podobnie misy i misy glacialne (s. 31).
- Błędna nazwa na fot.2.2: jest Wielka Siklawica, powinna być Wielka Sikława.
- Jeśli kozica opisywana jest jako endemit, to powinna być podana pełna nazwa tego podgatunku: kozica tatrzańska, a nie tylko kozica (s. 41).
- Jest: lilia złotogłowa, powinno być: lilia złotogłów (s.37).
- Na fot. 2.16 przedstawiony jest efekt procesu geomorfologicznego, a nie proces geologiczny. Podobnie fot. 2.17 nie przedstawia procesów antropogenicznych, a co najwyżej efekty działań antropogenicznych.
- Błędne określenie „trias średni” (s. 52) – powinno być „trias środkowy”.
- W opisie geologii pojawia się zdanie „morze eoceńskie ustąpiło dopiero w trzeciorzędzie” – po pierwsze, eocen jest częścią epoki w starszej literaturze określanej jako trzeciorząd, po drugie – obecnie nie stosuje się już pojęcia „trzeciorząd”.
- Nie ma pojęcia „ruchy denudacyjne”, są „procesy denudacyjne” i „ruchy masowe” (s. 54).
- Według legendy pod Giewontem śpią rycerze, a nie żołnierze (s. 77).
- Dyskusyjne jest stwierdzenie, że „główną wartością decydującą o zasadności przyjazdu w Tatry jest wartość przyrodnicza tego krajobrazu” – czy w przypadku części turystów nie jest to po prostu „moda”?
- Interesujący jest autorski ideogram świadomości krajobrazu (ryc. 4.4), mam jednak wątpliwość, czy odczuwanie należy zaliczyć do interpretacji; ponadto poszczególne elementy diagramu powinny być połączone strzałkami z odpowiednimi zwrotami, aby faktycznie przedstawić sprzężenia zwrotne, o których pisze Autor (s. 144). Podobnie na ryc. 4.5 (oraz stwierdzenie na s. 138, że „sposób odczuwania krajobrazu przez turystę zależy od stopnia jego wiedzy na temat procesów zachodzących pomiędzy poszczególnymi elementami środowiska”) – czy faktycznie odczuwanie związane jest

z wiedzą? W moim przekonaniu odczuwanie nie wynika ze zrozumienia krajobrazu, tylko są to pojęcia równorzędne.

- Nie jest jasne, ile osób wzięło udział w ankietach – na s. 154 jest podane, że było 544 respondentów, a na s. 192 – 663 (opis wskazuje, że obie wartości dotyczą tej samej ankiety w Tatrach Wysokich).
- Bardzo dużo szczegółowych wytycznych zostało opisane w rekomendacjach (rozdz. 8) – powinna być tu zastosowana hierarchia tych wytycznych, przedstawienie w punktach, pogrupowanie wg wątków, co nadałoby większej przejrzystości treści – moim zdaniem wystarczyłaby wyłącznie tab. 8.1, która dobrze porządkuje propozycje działań dla rozwoju poszczególnych komponentów świadomości krajobrazu. Dobrym przykładem takiego syntetycznego podejścia jest np. ryc. 8.1 (wpływ konkursu fotograficznego na rozwój doświadczania w świadomości krajobrazu).

KWESTIE TECHNICZNE

Pod względem językowym oraz edycyjno-technicznym praca generalnie została przygotowana poprawnie, choć pojawiają się w niej błędy literowe, interpunkcyjne, edytorskie oraz stylistyczne, a niektóre zdania są bardzo rozbudowane i mają skomplikowaną składnię, co utrudnia ich odbiór. W niektórych fragmentach (np. w rozdz. 8) dysertacja ma charakter bardziej opowieści narracyjnej niż rozprawy naukowej. Powyższe kwestie nie wpływają jednak na obniżenie walorów całości pracy pod względem merytorycznym.

W przypadku wielu rycin objaśnienia występujących na nich oznaczeń znalazły się w tekście rozprawy – nie jest to poprawne rozwiązanie, gdyż objaśnienia powinny stanowić integralną część ryciny i zostać zawarte w jej legendzie (m.in. ryc. 1.2, 6.17, 6.23, fot. 3.2, fot. 3.3). Na niektórych rycinach i w tabelach brakuje objaśnienia zastosowanych na nich oznaczeń, np. liczb rzymskich, arabskich, skali, kolorów itp. (np. tab. 5.2, ryc. 5.1, 5.30, 5.31, 6.18, 6.19). Niektóre mapy są niedopracowane pod względem kartograficznym, np. ryc. 1.2: brak nazw mezoregionów, mimo że ich granice są wydzielone; co to są „obniżenia graniczące”? Niektórych sygnatur brak na mapie, a są w legendzie (np. ryc. 1.3, 1.4, 1.5). Na wielu mapach brakuje zaznaczonej granicy państwowej. W tab. 1.1 brak podania nazw kategorii poszczególnych jednostek fizycznogeograficznych – są wyłącznie nazwy własne, przez co przedstawiona klasyfikacja jest niejasna. Występuje niekonsekwencja oznaczeń na fot. 2.3 – na zdjęciach są oznaczenia literowe (A, B), a w opisie cyfry 1, 2. Przy wszystkich zdjęciach (również archiwalnych) powinna być podana lokalizacja oraz data, choćby przybliżona. Z treści pracy wynika, że tabela 7.2 miała w ostatniej kolumnie zawierać komponent świadomości krajobrazu, którego dotyczy konkretne działanie, jednak nie ma w niej tego elementu.

Brakuje niektórych cytowań z tekstu pracy w spisie bibliografii (np. Myga-Piątek 2015, Garcia-Martin i in., 2017). Z kolei opis niektórych rycin w tekście nie nawiązuje do faktycznej treści ryciny (ryc. 2.3, ryc. 2.4, fot. 2.1).

PODSUMOWANIE

Mimo wymienionych zastrzeżeń, uważam, że praca mgr. Daniela Syrka spełnia wymogi ustawowe rozprawy doktorskiej. Autor osadził rozważania w szerokim i interdyscyplinarnym kontekście teoretycznym, wskazał lukę badawczą i problem, sformułował pytania i hipotezy badawcze, które zweryfikował, stosując odpowiednio dobrane metody badawcze. Tym samym

Doktorant wykazał się umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Cenne i nowatorskie jest przybliżenie teoretyczne oraz zaproponowanie własnej definicji i składowych „świadomości krajobrazu”, a także określenie jej znaczenia w kształtowaniu postaw turystów i ich oddziaływania na krajobraz – są to tematy dotychczas słabo rozpoznane w literaturze. Doktorant stworzył również nowatorskie rozwiązania teoretyczne w odniesieniu do typologii turystów na podstawie literatury i własnych rozważań, które następnie poddał weryfikacji w terenie pod względem przestrzennym i czasowym. Oba ww. wątki należy uznać za wartościowy wkład Doktoranta w rozwój teorii nauki. Jednocześnie zawarte w pracy rekomendacje mają wymiar aplikacyjny, stanowiąc oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników badań naukowych w sferze społecznej, co odpowiada jednemu z wymogów stawianych rozprawie doktorskiej. Do słabszych stron pracy należą przede wszystkim nieściśłości terminologiczne, brak odpowiedniego uporządkowania treści i jej syntezy (liczne powtórzenia) oraz brak przeprowadzenia pogłębionych analiz statystycznych zebranego bogatego materiału badawczego. Założone cele rozprawy zostały jednak zrealizowane. Stwierdzam więc, że rozprawa doktorska mgr. Daniela Syrka spełnia wymogi określone w ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r., poz. 1668 z późn. zm.) i wnioskuję o dopuszczenie jej Autora do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Wrocław, 13.01.2024

Agnieszka Latocha-Wites

Agnieszka Latocha-Wites